

Nhìn nhận lại Lỗ Tấn trên văn đàn Trung Quốc hiện nay

NGUYỄN VĂN NGUYỄN

Viện nghiên cứu Văn học

Lỗ Tấn mất kể cho đến nay đã gần 70 năm. Những di sản đồ sộ của ông không chỉ từ các tác phẩm của ông mà cả những công trình nghiên cứu về ông. *Hiện tượng Lỗ Tấn* ngay từ những năm 20 – 30 của thế kỷ XX đã từng gây những đợt sóng sôi động trên văn đàn Trung Quốc trong phong trào vận động Tân văn học Ngũ Tứ. Tuy vậy, trong những năm cuối của thế kỷ XX này, *hiện tượng Lỗ Tấn* lại được quan tâm trở lại với tầm nhìn và những đánh giá hoàn toàn mới. Bài viết *Lỗ Tấn trong con mắt tôi* của Vương Sóc đăng trên tạp chí *Thu hoạch* dường như là một bài viết hoàn chỉnh nhất trong hàng loạt các bài đòi có ý kiến nhận thức lại Lỗ Tấn. Vương Sóc viết: “Việc Lỗ Tấn không có truyện dài, dù nói thế nào chẳng nữa thì đó cũng là điều đáng tiếc, và không chỉ là những tổn thất của riêng ông”; “Chúng ta đã có một tác gia vĩ đại nhưng lại đã không thấu đáo được hết những tác phẩm vô cùng ưu tú của ông”, “(Việc ông) không viết được truyện dài vì

Lỗ Tấn không “nghiêm chỉnh” mà chỉ dựa vào chút “thông minh vặt” và “tiểu xảo” để lừa người”⁽¹⁾.

Bài viết với giọng văn như vậy quả thật đã thu hút sự chú ý của rất nhiều người, cả những người quan tâm và các nhà phê bình nghiên cứu trên nhiều giác độ, cả phương diện học thuật và cả phương diện đạo đức xã hội. Trước sự kiện đòi “nhận thức lại” Lỗ Tấn của Vương Sóc khoảng 5 năm, những ý kiến có xu hướng đòi “nhận thức lại Lỗ Tấn” đã xuất hiện nhưng chưa thực sự toàn diện: Năm 1998 có Hàn Đông, Chu Văn; năm 1999 có Cát Hồng Bình của Đại học Thượng Hải và năm 2000 nổi bật nhất với Vương Sóc. Một học giả là Phùng Kỳ Tài cũng viết tham luận *Lỗ Tấn, công và tội* – cũng trên báo *Thu hoạch* - với một tình cảm rất đối kính trọng đối với “công” nhưng Phùng cũng chỉ ra không ít cái gọi là “tội” như “quan điểm phê phán quốc nhân tính của Lỗ Tấn là được tiếp thu từ phương Tây (từ cuốn *Tính cách của người Trung Quốc* của giáo sĩ

Mỹ Smith)⁽²⁾ chứ không phải là sản phẩm của Lỗ Tấn”.

Học giả Trương Trung Hàng cũng viết: “... Cũng có thể nghĩ rằng, khi thời gian kéo dài, người anh càng cao tuổi, đến những năm 50, không thể viết những thể thức tạp cảm “tự do đàm”, ông ta lại có thể nhiệt tình như thế được chăng? Thời gian lại càng kéo dài hơn, những năm 8 - 90, Liên Xô giải thể, có rất nhiều các bí mật được công khai, ông ấy lại có phí sức đem in “Dẫn ngọc tập” được chăng?”⁽³⁾...

Truyền thống “Bách gia tranh minh” khiến văn đàn Trung Quốc lập tức rộ lên như sấm đầu mùa những thanh âm phản hồi các hành vi “phá đên”. Chẳng lâu sau bài viết của Phùng Ký Tài, Trần Thấu Du – Phó giám đốc bảo tàng Lỗ Tấn – nhận xét: “Phùng Ký Tài trước hết là một tác gia đầy tài hoa nhưng ông ta hoàn toàn không phải là chuyên gia nghiên cứu về Lỗ Tấn”. Đối với Vương Sóc, Trần nói: “Những lời Vương Sóc viết trong bài “Lỗ Tấn trong con mắt tôi” chỉ là thứ “tự do đùa cợt” chứ chưa đạt đến “tác phẩm hài”, ... những đánh giá về Lỗ Tấn trong bài viết chỉ là sự cảm nhận có tính chất cá nhân anh ta chứ không thể đại diện cho thành quả nghiên cứu của giới nghiên cứu Lỗ Tấn”. Bảo vệ thêm luận điểm của mình, Trần Thấu Du tiếp: “Về phương pháp luận, sự sai lầm của Vương Sóc khi đem so sánh thím Tường Lâm với AQ cho thấy Vương Sóc không thể là đại diện cho trào lưu mới về văn hóa thời thượng.”⁽⁴⁾ Còn đối với người có

“đủ tư cách” để nghiên cứu như Cát Hồng Bình, Trần Thấu Du lại cho rằng: “Trên văn đàn hiện nay của Trung Quốc có một số nhân vật trẻ tuổi chưa tìm được vị trí cho mình, tự muốn làm người cầm cờ”⁽⁵⁾.

Phản ứng gay gắt nhất đối với Vương Sóc có thể kể tới Khương Chấn Xương. Bài viết “Sự chân thành và minh triết của Lỗ Tấn” đăng trên Văn nghệ báo, Khương đã cực lực phản đối Vương Sóc bằng những lời đầy xúc động, nhiệt thành với Lỗ Tấn. Đối với Khương, sự xúc phạm của Vương Sóc là một việc không thể tha thứ. Đối với những nhận xét Lỗ Tấn không có những tác phẩm trường thiên của Vương, Khương viết: “Đề tài thảo luận “Lỗ Tấn không có tác phẩm trường thiên” đã từng nổ ra ngay từ những năm 30 của thế kỷ XX chứ không còn là một ý kiến mới mẻ”. Phản đối “những tiêu chí sai lầm”, Khương cho rằng: “Đã là vĩ đại thì không thể đánh giá bằng những tiêu chí thông thường. Nếu đặt những tiêu chí dài ngắn, to nhỏ để so sánh giữa các tác phẩm văn học thì “chẳng khác gì đem ngọc quý mà so với chày đá”. Cho rằng Vương “không biết gì về sự nghiệp văn chương của Lỗ”, Khương tường thuật khá dài về quá trình chọn lựa thể loại của Lỗ Tấn trong quá trình sáng tác. Tăng thêm sức nặng, Khương phê: “Vương là sản phẩm của một tập quán “coi thường người khác” và “khinh đời” nên càng nói càng trở nên “bất kính” đối với Lỗ Tấn”.⁽⁶⁾

Trên đây là vài nét về cuộc tranh luận có thể coi là “kịch liệt” nhất trên văn đàn

trong thời kỳ “mở cửa” của Trung Quốc gần đây. Sự nóng dần của những cuộc tranh luận được Vương Ngọc Thạch nhận xét: “Việc nêu ra những ý kiến phản tư Lỗ Tấn chỉ ít cũng chỉ ra một số sự khác biệt trong con mắt của chúng ta, với sự quen thuộc khách quan về Lỗ Tấn, với thói quen tư duy và cách nhìn học thuật của chúng ta...”⁽⁷⁾. Trước tình hình đó, các nhà nghiên cứu Lỗ Tấn đã tổ chức cuộc hội thảo *Những điểm nóng trong nghiên cứu Lỗ Tấn* tại Bắc Kinh vào tháng 5 - 2000. Hội thảo đã thu hút sự chú ý của nhiều học giả khắp Trung Quốc và các chuyên gia nghiên cứu Lỗ Tấn trên thế giới. Hội thảo đã giới thiệu nhiều góc nhìn và nhiều tư liệu mới được phát hiện về Lỗ Tấn. Nội dung của hội thảo chủ yếu xoay quanh vấn đề “nhận thức lại Lỗ Tấn” và các báo cáo đã tập trung phân tích các nguyên nhân dẫn đến sự bùng nổ xu hướng “nhận thức lại” này. Các nguyên nhân có thể thấy được như sau:

1. Sùng bái quá mức

Các ý kiến cho rằng việc nghiên cứu Lỗ Tấn trong suốt một thời gian dài, mọi người đã quen nói một chiều, nghĩ một chiều do bị ảnh hưởng nặng nề của “chủ nghĩa tôn sùng cá nhân”. Tôn Ngọc Thạch thừa nhận: “Trong những năm 30 của thế kỷ XX, các hình tượng của Lỗ Tấn được thảo luận nhiều và được thần thánh hóa với sự áp đặt vô lối các tác phẩm của Lỗ Tấn vào mọi phương diện trong xã hội”; “Một thời, giới trí thức tại các học viện uy tín cùng uy lực chính trị

đã sơn phủ nhiều lớp vỏ thần bí, siêu phàm lên Lỗ Tấn, và các tác phẩm của ông đã được gán ghép vào mọi học thuyết tư tưởng, lí luận văn học, giải thích văn hóa, giải thích chính trị,... Lỗ Tấn vô hình đã trở thành chiếc chìa khóa vạn năng cho những mục đích khác nhau nhằm giải thích cho mọi vấn đề xã hội. Không những thế, suốt một thời kỳ dài những tác phẩm của ông đã trở thành tài liệu duy nhất cho giáo dục và đào tạo. Mọi việc trở nên trầm trọng tới mức không ai dám buông một lời “bất kính” với ông. Lỗ Tấn đã trở thành vị thánh ngự trị trong triệu triệu người dân Trung Quốc”; “Ngay trong việc nghiên cứu về bản thân Lỗ Tấn, các học giả cũng mắc những sai lầm của thói quen tư duy và tâm lý văn hóa của sự phản ánh trên thực tế đã không rút ra được bài học kinh nghiệm lịch sử nên đã độc tôn Lỗ Tấn một cách sâu sắc trong giai đoạn *Cách mạng Văn hóa*”⁽⁸⁾.

Các ý kiến dẫn chứng: Năm 1937, tức một năm sau khi Lỗ Tấn chết, Úc Đạt Phu, một trong những người lãnh đạo hàng đầu của văn nghệ Tả Liên chỉ với hơn 300 chữ đã đưa Lỗ Tấn lên hàng vĩ nhân khi trả lời trên tạp chí *Cải tạo* của Nhật Bản: “Nếu như có ai hỏi Trung Quốc từ khi có cuộc vận động Tân văn học tới nay, ai là vĩ đại nhất? Ai là đại biểu cho thời này? Tôi không ngần ngại gì mà trả lời rằng: Lỗ Tấn. Tiểu thuyết của Lỗ Tấn tiến hẳn một bước so với các kiệt tác mấy nghìn năm ở Trung Quốc. Đến những phong cách tạp văn, tùy bút của ông thì tiên bất kiến mà hậu thì chắc

chấn không bao giờ theo được. Trước hết là sự quan sát tinh tế mà sâu sắc, văn phong giản dị trong sáng, so sánh thì tinh diệu, lại có cái khí chất trào phúng máy phần thanh nhã... Ông hiểu rõ hiện thực, hiểu rõ cổ kim và tương lai. Muốn hiểu toàn bộ tinh thần dân tộc Trung Quốc, ngoại trừ đọc Lỗ Tấn toàn tập ra thì tưởng không còn con đường nào khác.”⁽⁹⁾

Sau Vận động chỉnh phong Diên An, Cách mạng văn hóa đã không ngừng thắt chặt tư duy của số đông các nhà nghiên cứu. Mao Trạch Đông phát biểu: “Lỗ Tấn là chủ tướng của Cách mạng văn hóa Trung Quốc, ông không chỉ là nhà văn vĩ đại, mà còn là nhà tư tưởng, nhà cách mạng vĩ đại. Lỗ Tấn kiên cường bất khuất, chưa một giây chịu khom mình uốn gối. Đó là một tính cách vô cùng quý báu của nhân dân thuộc địa và nửa thuộc địa. Lỗ Tấn là một anh hùng dân tộc chưa từng có, nhiệt tình nhất, đúng đắn nhất, xông xáo mưu lược trước kẻ thù trên mặt trận văn hóa. Ông đại diện cho số đông của toàn dân tộc... Phương hướng của Lỗ Tấn chính là phương hướng của nền văn hóa mới dân tộc Trung Hoa”.⁽¹⁰⁾

Ý kiến của Mao Trạch Đông đã được phát triển lên một cấp độ mới với Trần Bá Đạt trong lời phát biểu tại lễ bế mạc kỷ niệm 30 năm ngày mất Lỗ Tấn (1966). Dẫn lời Lỗ Tấn: “Cứ để cho họ oán giận, mà tôi cũng không tha thứ cho người nào hết”⁽¹¹⁾Trần viết: “Tôi cho rằng đó là lời di chúc rất quan trọng mà Lỗ Tấn để lại cho chúng ta, không bao giờ chúng ta được phép quên lời nói đó”⁽¹²⁾.

2. Việc nghiên cứu Lỗ Tấn chưa thực sự toàn diện

Các ý kiến này nhận định, trong một bối cảnh lịch sử như vậy thì việc nghiên cứu Lỗ Tấn còn tồn tại những bất cập là điều tự nhiên, không chỉ những sai lệch trong nhận thức mà ngay cả trên phương diện nghiên cứu các tác phẩm của Lỗ Tấn. Vương Phú Nhân khẳng định: “Mặc dù rất tôn trọng các thành quả nghiên cứu nhưng việc nhận thức về Lỗ Tấn chưa bao giờ là đầy đủ trong suốt những năm trước”, và chỉ ra: “...Việc nghiên cứu Lỗ Tấn có nhiều chệch choạc là bởi suốt một thời gian dài, mọi thành tựu nghiên cứu Lỗ Tấn chỉ đi về một hướng cho nên khi trở lại vấn đề, ngay trong nhận thức của người nghiên cứu cũng có nhiều cơ sở không vững chắc. Cơ sở không vững chắc thì chắc chắn sẽ không thể đưa ra một kết luận đúng đắn”.⁽¹³⁾

3. Sự phát triển thành tựu nghiên cứu các tác gia cùng thời với Lỗ Tấn

Song song với việc nghiên cứu Lỗ Tấn, các học giả cũng từng bước trên con đường nghiên cứu các tác gia cùng thời với Lỗ Tấn, một công việc đã không được chú ý hoặc bị thiên lệch trong nhiều năm qua tại Trung Quốc. *Người cùng thời với Lỗ Tấn* là một mục của Tạp chí *Nghiên cứu Lỗ Tấn nguyệt san*. Nhân vật rất thu hút sự chú ý của các nhà nghiên cứu là Chu Tác Nhân. Ông là một trong hai vì sao sáng trên văn đàn Trung Quốc trong thời kỳ vận động Tân văn hóa Ngũ

tứ với tư tưởng “Hòa bình hơn chiến nạn”. Chu cho rằng “Con người là lấy bản thân làm cơ sở, đem ý nguyện của họ từ tập thể của dân tộc, quốc gia hiện thực giải phóng, dùng văn học hướng con người ta trốn tránh vào chỗ nhàn nhã với tiểu thiên địa, cũng đủ để đối những nhu cầu nhỏ bé với bản tính sinh vật của con người”⁽¹⁴⁾. Hay qua bài tựa của Trương Trung Hàng⁽¹⁵⁾, chúng ta có thể nhận thấy Chu Tác Nhân tuy chỉ được nhìn nhận với dụng ý nhân vật điển hình đối lập với Lỗ Tấn trong giai đoạn từ sau những năm 40 của thế kỉ XX nhưng những giá trị của các tác phẩm của Chu về số lượng và chất lượng không những không thua kém mà có khi còn vượt trội cả anh trai mình. Mặc dù không mặn nồng gì lắm với Chu, Trúc Bách Nhạc cũng phải công nhận: “Một số năm gần đây, trên văn đàn và giới xuất bản bỗng nhiên dậy lên độ nóng Chu Tác Nhân. Nhà xuất bản này thì xuất bản cuốn “Mĩ văn tập”, nhà xuất bản kia thì xuất bản cuốn “Tiểu phẩm thưởng tích”, lại có một số báo bất kể thời gian đã ca tụng con người và các tác phẩm của ông rằng gần gũi con người, giàu nhân tính. Thậm chí có tác giả không kể đến sự gian xảo, bẻ cong sự thực lịch sử, đem khí tiết của ông để so sánh với Lỗ Tấn. Tất cả đều nâng giá trị Chu mà công kích vào sự tôn sùng Lỗ. Tóm lại là hình như Chu Tác Nhân là một con người hoàn mĩ...”⁽¹⁶⁾ trong khi đó, đối với Chu, trong cuộc đời sáng tác, Chu yêu mến văn học, coi văn học như một thú tiêu khiển “tìm thấy tâm tình của mình trong

văn nghệ... ngoài ra không còn mục đích gì khác”.⁽¹⁷⁾

Trên thực tế, nhiều chuyên gia nghiên cứu văn học Trung Quốc đã tiến hành so sánh họ. Trương Trung Hàng nhận xét: “Một số năm gần đây có không ít các tác phẩm nghiên cứu về Lỗ Tấn, cũng có một số bàn về Chu Tác Nhân, cũng có thể là do họ cùng một mẹ, cũng có thể là họ cùng từng ở Bắc Kinh, cùng ở Nam Kinh, lại cùng có danh vọng cao trên văn đàn, nói đến người anh thường đề cập đến người em, ngược lại cũng giống thế. Nếu đồng thời cùng đề cập đến hai vị đó thì cũng khó mà đánh giá bình xét...”⁽¹⁸⁾ Các thành tựu nghiên cứu về Chu Tác Nhân trong quá khứ luôn có những lệch lạc, không toàn diện bởi lí lịch cộng tác với Nhật trong chiến tranh Trung Nhật của Chu. Trương Trung Hàng cũng không tránh né gì khi đề cập đến chuyện đó: “(Chu Tác Nhân) theo địch, làm nguy quan trong khi Lỗ Tấn thì không. Về phương diện này nên phân biệt trắng đen rõ ràng, cũng chẳng cần phí lời mà bình luận về chuyện đó.”⁽¹⁹⁾ Tuy nhiên Trương ngầm khẳng định: “(Lỗ Tấn) nếu có hơn (Chu Tác Nhân) thì cũng chỉ hơn trong giai đoạn thập kỉ 20, 30 mà thôi”⁽²⁰⁾.

Những thành tựu thu được qua việc nghiên cứu Chu Tác Nhân đã cung cấp cho các nhà nghiên cứu một số cách nhìn mới về Lỗ Tấn. Nhưng cũng qua đó lại tiếp tục nảy sinh một số vấn đề mới, thậm chí một số học giả đánh giá: “Văn của Lỗ Tấn đậm đặc tính nhân sinh, rêu

rao nổi khổ, nặc nồng mùi thuốc súng, tầm thường; chỉ đáng xếp vào hạng trung hoặc hạ phẩm, trong khi các tác phẩm của Chu phải được xếp vào hàng thượng phẩm,...thành tựu dịch thuật của Lỗ Tấn ít hơn của Chu Tác Nhân...”⁽²¹⁾

Tuy nhiên Viên Lương Tuấn lại cho rằng bản chất của những sai lầm này là “đã cực đoan dựa Chu phê Lỗ”, “thậm chí Lỗ còn trở thành “vật tế dưới cờ” cho việc đề cao Chu”⁽²²⁾...

4. Việc xác định thể loại các tác phẩm của Lỗ Tấn còn nhiều bất cập

Di sản văn học của Lỗ Tấn gồm rất nhiều thể loại. Việc xác định thể loại cho các tập tiểu thuyết của ông hầu như không có vấn đề nhưng đối với các tác phẩm tạp văn của ông lại vô cùng phức tạp. Các học giả cho rằng các tiêu chí phân loại các tác phẩm tạp văn đó trong quá khứ thực sự là “không rõ ràng”. Tôn Ngọc Thạch nhận xét: “*Ngay việc đánh giá các tác phẩm tạp văn của ông cũng là một việc rất khó khăn bởi bản chất của khái niệm Tạp văn lại là một khái niệm vô cùng mơ hồ, chủ đề Tạp văn của Lỗ Tấn lại không thống nhất: có bài là luận thuyết về học thuật, về văn nghệ, có bài lại mang hình thức là những bức thư, những bài quảng cáo, dẫn truyện, cảm nghĩ về những xúc cảm chợt đến, một số lại giàu tính chất bút chiến, tạp ký, thời sự, có bài lại là lời tựa, lời bạt cho những bài văn dịch, hỏi đáp tạp chí, mục lục... cho nên đã trở thành hiện*

tượng khi đặt câu hỏi là: Tạp văn của Lỗ Tấn có phải là văn học hay không?”⁽²³⁾

Ngay đối với thể loại mà Lỗ Tấn cho là “những tạp cảm” thì Lương Thực Thu cũng từng châm biếm: “*Có một loại người, chỉ là sự bất mãn với hiện tượng, hôm nay nói trong đó có một tí bệnh, ngày mai nói trong đó cũng có một tí bệnh, có rất nhiều bệnh mà không rõ là bệnh gì, thế là có vô cùng, vô tận các cảm giác, đợi đến khi có người cho anh ta đơn thuốc, anh ta ngoài cái bệnh bất mãn ra thì sợ một ngày thoả mãn sẽ không có được những tạp cảm nào như thế nữa.*”⁽²⁴⁾

Ảnh hưởng của Lương cũng đã trở thành một dòng phái công kích Lỗ Tấn mà Vương Bản Bản nhận xét là của những “*hậu duệ của Lương Thực Thu, Hồ Thích*”.⁽²⁵⁾

5. Lỗ Tấn có phải là nhà tư tưởng khai sáng của Trung Quốc thời kỳ hiện đại hay không?

Sự tôn sùng đối với Lỗ Tấn cũng còn có nguyên nhân cho rằng ông là nhà tư tưởng cách tân của Trung Quốc mới và ý kiến này đã khiến người ta cố gắng kiếm tìm trong các tác phẩm của Lỗ Tấn những tư tưởng và cố lấp ghép cho nó những ý tưởng khiên cưỡng. Đây cũng là một nguyên nhân nảy sinh những sai sót khi nhận định toàn bộ các bút tích của ông đều có giá trị văn học. Sự thực là tư tưởng của ông không tồn tại như một hệ thống tư tưởng mà chỉ tản mạn, vụn vặt, lẫn lộn qua các bài viết. Tôn Ngọc Thạch phân tích: “*Việc nhanh chóng diệt trừ*

những di độc của chế độ phong kiến trong xã hội hiện đại là điều khẩn thiết, còn việc hoàn chỉnh một hệ thống tư tưởng luôn là gánh nặng trách nhiệm của những nhà trí thức chứ không chỉ riêng trách nhiệm của Lỗ Tấn. Trong trách nhiệm lớn lao này, Lỗ Tấn được đánh giá là người khởi động đi đầu cho phong trào tư tưởng khai sáng. Nhưng ông bị phản kháng bởi muốn nhanh chóng mang những tư tưởng phương Tây vào Trung Quốc nên đã vấp phải sự phản kháng của những tư tưởng thủ cựu, với những hệ thống đạo đức truyền thống. Cách thức viết văn của ông cũng có điểm khiến tâm lý tiếp nhận của người đọc bị ức chế. Cách viết lạnh lùng xa cách khiến người ta cảm thấy ông đang chôn vùi tinh thần quốc túy, cảm thấy Lỗ Tấn đã có nhận thức sai lầm đối với tinh thần đó để trở thành đứa con lạc loài của chính dân tộc Trung Quốc.”⁽²⁶⁾

Tuy chưa phải là tất cả nhưng các nguyên nhân chỉ ra ở trên đã khiến công tác nghiên cứu Lỗ Tấn còn tiếp tục được xem xét và ngày càng trở nên sâu sắc. Tuy nhiên, để có thể nảy sinh ra cuộc tranh cãi về một vấn đề tưởng đã giải quyết một cách triệt để trong quá khứ đó là một môi trường xã hội rộng mở, chấp nhận những ý kiến trái chiều nhằm nhận thức rõ hơn những điểm còn nghi vấn trong lịch sử. Nhìn một cách khác, những ý kiến muốn đặt lại vấn đề, ngoài việc gây nên những trận gió ồn ào cho văn đàn cũng còn có tác dụng góp thêm các góc cạnh mới để nhận thức, đánh giá

Lỗ Tấn ngày càng toàn diện. Tuy nhiên, Tôn Ngọc Thạch nhấn mạnh: “Việc xuất hiện những ý kiến có tính chất đặt lại vấn đề nghiên cứu Lỗ Tấn cũng nên cần những hành lang có tính nguyên tắc, đó là sự khảo sát nghiêm túc với tính công bằng, tránh rơi vào cực đoan, hoặc đề cao quá, hoặc chìm xuống thấp quá”.⁽²⁷⁾

CHÚ THÍCH:

1. Vương Sóc: *Cách nhìn của tôi về Lỗ Tấn*. Tạp chí *Thu hoạch* số 2-2000. Dẫn theo báo *Văn nghệ*, 5-2000, tr.2
2. Chúng tôi chưa tìm được cuốn sách này (Người viết).
3. Trương Cúc Hương, Trương Thiết Vinh biên tập (2000): *Chu Tác Nhân niên phổ* (1885 – 1967), Thiên Tân nhân dân xuất bản xã, Trương Trung Hàng đề tựa, tr. 6,7
4. Nhiễm Mậu Kim: *Phỏng vấn Phó Giám đốc nhà bảo tàng Lỗ Tấn*. Tân Hoa văn trích 11- 2000, tr.110
5. Nhiễm Mậu Kim: *Phỏng vấn Phó Giám đốc nhà bảo tàng Lỗ Tấn*. Đã dẫn.
6. Khương Chấn Xương: *Lỗ Tấn, sự chân thành và minh triết*, Báo Văn nghệ, 5-2000, tr.2
7. Tôn Ngọc Thạch: *Nhận thức lại để đi đến sự chân thực về Lỗ Tấn*, Nguyệt san Nghiên cứu Lỗ Tấn, số 7-2000

8. Tôn Ngọc Thạch: *Nhận thức lại để đi đến sự chân thực về Lỗ Tấn*, Nguyệt san Nghiên cứu Lỗ Tấn, số 7-2000, dẫn theo Tân Hoa văn trích, số 11-2000, tr.106
9. Úc Đạt Phu: Tạp chí *Cải tạo* của Nhật Bản 1937. Dẫn theo Tân Hoa văn trích, số 11-2000, tr.105
10. Mao Trạch Đông (1999): *Bàn về chủ nghĩa dân chủ mới*. Dẫn theo *Lịch sử văn học hiện đại Trung Quốc*, tập 1, Nxb. Giáo dục. Hà Nội.
11. Lỗ Tấn, *Chết*. Tạp văn.
12. Dẫn theo Trương Chính: *Lỗ Tấn trong “Cách mạng văn hoá” Trung Quốc*. Sự việc này khiến Hứa Quảng Bình - bà vợ goá của Lỗ Tấn - rất thận trọng trong lời phát biểu: “*Tư tưởng Mao Trạch Đông bách chiến bách thắng thời bấy giờ (chỉ những năm 30) đã là những nguyên tắc chỉ đạo cao nhất đối với Lỗ Tấn và tất cả các cán bộ văn nghệ cách mạng...*” Nhà nghiên cứu Trương Chính đã có một số phân tích xác đáng. Tham khảo Tạp chí Văn học, số 2 -1981, tr.111
13. Vương Phú Nhân: *Những vấn đề gặp phải trong việc nghiên cứu Lỗ Tấn*, Tân hoa văn trích, số 11- 2000, tr. 107.
14. Lí Chi Khiêm: *Lỗ Tấn, Chu Tác Nhân và những vấn đề của họ*. Lý luận, phê bình và văn nghệ, số 4.2000, tr. 63
15. Lí Chi Khiêm: Đã dẫn.
16. Trúc Bách Nhạc: *Những bước ngoặt của Chu Tác Nhân*, Lý luận, phê bình và văn nghệ, số 3-2000, tr.134, 135.
17. Chu Tác Nhân (1999): *Lời tựa Mảnh vườn của tôi*. Dẫn theo *Lịch sử văn học hiện đại Trung Quốc*, tập 1, Nxb. Giáo dục, Hà Nội.
18. Lí Chi Khiêm: *Lỗ Tấn, Chu Tác Nhân và những vấn đề của họ* Lý luận, phê bình và văn nghệ, số 4-2000, tr. 64
19. Lí Chi Khiêm: *Lỗ Tấn, Chu Tác Nhân và những vấn đề của họ*. Đã dẫn.
20. Lí Chi Khiêm: *Lỗ Tấn, Chu Tác Nhân và những vấn đề của họ*. Đã dẫn.
21. Viên Lương Tuấn: *Những sai lầm và hiểm hoạ khi nghiên cứu Chu Tác Nhân*. Dẫn theo Tân Hoa văn trích, số 4-1999, tr.125
22. Viên Lương Tuấn: *Những sai lầm và hiểm hoạ khi nghiên cứu Chu Tác Nhân*, đã dẫn.
23. Tôn Ngọc Thạch: *Nhận thức lại để đi đến sự chân thực về Lỗ Tấn*, Nguyệt san Nghiên cứu Lỗ Tấn, số 7-2000
24. Lương Thực Thu: *Bát măn hiện trạng, rốt cuộc là như thế nào*. Dẫn theo Nguyệt san Nghiên cứu Lỗ Tấn, số 7. 2000
25. Vương Bân Bân: *Tại Lỗ Tấn chỉ bộ đích địa phương*. Nguyệt san Nghiên cứu Lỗ Tấn, số 7- 2000
26. Tôn Ngọc Thạch: *Nhận thức lại để đi đến sự chân thực về Lỗ Tấn*, Nguyệt san Nghiên cứu Lỗ Tấn, số 7-2000
27. Vương Phú Nhân: *Những vấn đề gặp phải trong việc nghiên cứu Lỗ Tấn*. Đã dẫn.